

М.Г. ПЕРЕБИЙНИС,
 Донецкий национальный технический университет

ОСОБЛИВОСТІ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ І КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ І ЙОГО ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

Формування діючої системи валютного регулювання і контролю в Україні розпочалося в другій половині 1990 р. із проголошенням економічної самостійності держави. З того моменту по теперішній час вона зазнала суттєвих змін, при цьому основою цієї системи досі залишається використання валютних обмежень, впровадження яких було необхідністю під час важкої економічної кризи в Україні. Тенденції розвитку національної економіки, посилення інтеграційних процесів і міжнародний досвід у даній сфері свідчать про необхідність поступового відмовлення від практики використання жорстких валютних обмежень. Однак, на сьогодні, питання теорії і методики змін у системі валютного регулювання не знайшли досить глибокого висвітлення. Проведені в Україні дослідження і наукові розробки в сфері валютного регулювання не мають досить комплексного й системного характеру. Перекладна література з цього питання теж переважно носить навчальний або довідковий характер.

Деякі питання, які пов'язані з організацією валютного ринку, валютних розрахунків, правових основ валютного регулювання висвітлено в наукових статтях, у першу чергу у Віснику Національного банку України О. Береславською, Ю.Блащуком, Є. Григоренком, О. Макаренком, С.Михайліченком, О. Резніковою та інш. Однак у сучасній науковій літературі питання, що стосуються впливу на національну економіку валютного регулювання, а зокрема валютного контролю, заснованого на принципі державних обмежень, досліджено не досить глибоко. Тобто цю статтю присвячено актуальній проблемі впливу на національну економіку валютного регулювання і контролю.

Спираючись на актуальність метою статті є визначення особливостей валютного регулювання і контролю і його впливу

на національну економіку України для розробки рекомендацій з вдосконалення валютного регулювання і контролю в Україні. Досягнення мети потребує вирішення таких задач:

- аналіз основних інструментів валютного контролю;
- виявлення головних особливостей впливу валютного регулювання і контролю на національну економіку України;
- визначення шляхів підвищення ефективності національного валютного регулювання і контролю.

Валютний контроль як одна із сфер валютного регулювання і напрямів впровадження валютної політики містить:

1) контроль за переміщенням особами через митний кордон України (за винятком периметрів вільних митних зон і вільних складів) національної валюти, цінних паперів у валюті України, валютних цінностей;

2) контроль за валютними операціями, пов'язаними з переміщенням через митний кордон України товарів і транспортних засобів;

3) валютний контроль є складовою частиною єдиної загальнодержавної політики в області організації контролю і нагляду за дотриманням законодавчої політики і законодавства України у сфері валютних, експортно-імпортних і інших зовнішньоекономічних операцій;

4) контроль за дотриманням резидентами і нерезидентами законодавства України і відомчих нормативних актів, регулюючих здійснення валютних операцій і за виконанням резидентами зобов'язань перед державою в іноземній валюті. Валютний контроль здійснюється відповідно до українського законодавства і митного кодексу України, служби України по валютному і експортному контролю, а також митними органами України на чолі з Державним

© М.Г. Перебийніс, 2008

Митним Комітетом України в межах їх компетенції.

Відповідно до Українського законодавства у сфері валютного контролю валютна виручка резидентів України підлягає поверненню впродовж 90 днів. На практиці це означає надходження валютної виручки на валютний рахунок суб'єкта ВЕД, що поставив товари або послуги нерезиденту в зазначені терміни, або ввезення товарів або надання послуг нерезидентом впродовж 90 днів з моменту передоплати від резидента. Дані терміни можуть бути збільшені для деяких операцій за узгодженням з Національним Банком України. При порушенні даних термінів до контрагентів можуть бути застосовані санкції у вигляді заборони ведення зовнішньоекономічної діяльності, нарахування штрафів (пені) і так далі

Для успішного виконання валютної політики в Україні створена відповідна система державних органів у сфері валютного регулювання і валютного контролю. Валютна політика здійснюється насамперед Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Національним Банком України та низкою міністерств і відомств. Система і повноваження державних органів у сфері валютного регулювання закріплені в Декреті Кабінету міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю". НБУ виступає головним органом валютного контролю. У зв'язку з цим він контролює виконання правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених до компетенції інших державних органів, та забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю за валютними операціями резидентів і нерезидентів [1, с. 158].

Внаслідок високого рівня відкритості української економіки зовнішні шоки через канали двосторонньої торгівлі, потоки капіталу і взаємозалежність кредитних портфельів відчутно негативно впливають на фінансовий ринок. Після приєднання України до статті VIII Статуту Міжнародного валютного фонду вона не може обмежувати проведення розрахунків між резидентами і нерезидентами за поточними торгове-

льними валютними операціями у національній грошовій одиниці. Тому органи валютного контролю для реалізації економічної політики держави змушені вживати адміністративних заходів, спрямованих на підтримку курсу гривні й регулювання платіжного балансу [2, с. 38].

Найзавуальованішим каналом впливу капіталу є експортно-імпорتنі операції. На сьогодні це є одною з головних проблем валютного контролю в Україні, оскільки статистичні дані свідчать про чималі обсяги зовнішньоторговельної діяльності. За аналітичними оглядами Держкомстату України [3] обсяг експорту зовнішньої торгівлі України товарами за січень–серпень 2007р. становив 31538,7 млн.дол. США і збільшився порівняно з відповідним періодом 2006р. на 30%, імпорту – 37494,3 млн.дол. (на 33,8% більше). Негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 5955,6 млн.дол. (у січні–серпні 2006р. – 3762,9 млн.дол.). Зовнішньоторговельні операції з товарами Україна здійснювала з партнерами зі 199 країн світу. До країн СНД було експортовано 37,4% усіх товарів, до країн ЄС – 28,8% (у січні–серпні 2006р. – відповідно 30,9% та 28,1%). З країн СНД імпортовано 44% усіх товарів, з країн ЄС – 36,2% (у січні–серпні 2006р. – 47% та 33,4%). Російська Федерація залишається найбільшим торговельним партнером України (25,5% експортних та 28,7% імпортних надходжень). До Туреччини, Італії, Німеччини, Польщі, Білорусі та Казахстану здійснювалось разом 26,4% експортних поставок. Надходження з Німеччини, Туркменістану, Китаю, Польщі, Італії та Казахстану разом становили 33,7% від загального обсягу імпорту. Серед найбільших торгових партнерів у січні–серпні 2007р. експортні поставки найбільше зросли до Казахстану – в 1,8 рази, Російської Федерації – в 1,6 рази, Туреччини – на 49,8%, Німеччини – на 41,8%, Білорусі – на 33,8%, Польщі – на 27,4%, Італії – на 16,7%. Імпортні поставки збільшились з усіх головних торгових країн-партнерів. Основу товарної структури зовнішньої торгівлі України, як і раніше, становлять недорогочінні метали та вироби з

них, мінеральні продукти, механічне та електричне обладнання, транспортні засоби і шляхове обладнання, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості. Серед регіонів України найбільші обсяги експорту товарів припадали на м. Київ, Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську, Полтавську та Миколаївську області. Найбільші імпорتنі надходження здійснювались до м. Києва, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Одеської та Харківської областей.

З метою розв'язання проблеми валютного контролю експортно-імпоротної діяльності Національний банк здійснив ряд дієвих кроків. Удосконалено нормативно-правову базу системи взаємодії між органами валютного контролю, зокрема, обміну інформацією між НБУ і Держмитслужбою України в частині контролю вантажно-митних декларацій на товари, що перетинають кордон. Відтак значно скоротився вплив валютних цінностей на підставі фіктивних митних декларацій.

Водночас залишаються майже повністю неконтрольованими як Національним банком, так і податковими органами перерахування іноземної валюти в оплату за послуги та використання активів нематеріального характеру.

За даними платіжного балансу, в 2001 році за Імпорт послуг сплачено безготівкових коштів на суму близько 2 150 млн. доларів США, з яких 1 500 млн. доларів (67% від загального обсягу) становили платежі за такі види послуг, як роялті та ліцензійні, інші ділові послуги, будівельні, комп'ютерні та інформаційні, комунікаційні.

Зокрема, за імпортом послуг, які в платіжному балансі кваліфікуються як "інші ділові послуги", за 2001 рік нерезидентам сплачено 500 млн. доларів. За цей же період платежі за імпортом ліцензій та роялті становили 670 млн. доларів – доволі сумнівні дані, особливо з огляду на те, що Держкомстатом такі обсяги не підтверджуються. Привертає увагу, що розрахунки за ці послуги здійснювались переважно в російських рублях, в окремих випадках – у доларах США. [4, с.37]

Аналогічна тенденція зберігалася і у 2002 році. Обсяги платежів за імпортом послуг за 6 місяців 2002 року збільшилися порівняно з відповідним періодом минулого року в 1,3 рази (з 1389.9 млн. до 1869.3 млн. доларів). У тому числі обсяги платежів за імпортом таких видів послуг, як роялті та ліцензійні, інші ділові, будівельні, комп'ютерні та інформаційні послуги зросли загалом в 1.5 рази (із 867.3 млн. до 1324.3 млн. доларів) і становили 70.8% від загального обсягу платежів за імпортом послуг [4, с. 38]. Тенденцію, яку спостерігалось 2006-2007 рр., наведено у таблиці 1 і таблиці 2.

Дані табл. 1 і табл. 2 свідчать про зростання об'ємів імпорту і експорту послуг як в цілому, так і по окремих країнах. Однак за видами послуг роялті, інші ділові послуги і операційний лізинг сальдо торгівлі є негативним, що скоріш за все пов'язано із певним браком оборотних активів підприємств, які можна інвестувати у роялті і операційний лізинг. Крім того, більшої комерційної популярності і розповсюдженості в українському бізнесі набув фінансовий лізинг завдяки вигідності.

Аналіз валютної структури розрахунків за імпортом зазначених видів послуг свідчить, що більшість із них здійснюється в російських рублях і доларах СПД.

Значна частина платежів за імпортом означених видів послуг здійснювалася на ЛОРО-рахунки банків-нерезидентів. Зауважимо, що 97% зазначених коштів надходили на ЛОРО-рахунки латвійських банків.

Але після кризи 1998 року НБУ вжив низку заходів, спрямованих на обмеження щодо проведення валютних операцій. Спочатку постановою КМУ і НБУ від 14.09.98 р. №1425 з 15 вересня 1998 р. було запроваджено 50-відсотковий обов'язковий продаж валюти експортерами. Згодом встановлено правила торгівлі на міжбанківському ринку, які обмежили доступ до операцій з купівлі-продажу іноземної валюти за гривні. У 2002 році про відміну або про зниження частки обов'язкового продажу валюти не йшлося – навпаки, НБУ прийняв рішення про розширення кола суб'єктів обов'язкового продажу валюти, і Націона-

льний банк зобов'язав громадян, зареєстрованих як підприємці, продавати 50% валютної виручки на міжбанківському ринку [7, с. 55].

Таблиця 1

Структура експорту – імпорту послуг за I півріччя 2007 р.
порівняно з 2006 р. [5]

	Експорт			Імпорт			Сальдо
	млн.дол. США	у % до загально- го обсягу	у % до I півріччя 2006р.	млн.дол. США	у % до за- гального обсягу	у % до I півріччя 2006р.	
Послуги – всього	3834,2	100,0	108,0	1981,2	100,0	122,0	1853,0
Транспортні послуги	2741,9	71,5	103,8	456,0	23,0	136,6	2285,9
Морський транспорт	418,4	10,9	103,8	50,9	2,6	112,3	367,5
Роялті та ліцензійні послуги	8,6	0,2	146,3	90,0	4,6	91,5	-81,4
Інші ділові послуги	40,2	1,1	129,6	55,7	2,8	98,7	-15,5
Перепродаж товарів за кордоном та інші послуги	11,3	28,2	179,8	20,7	1,0	128,3	-9,4
Операційний лізинг	28,9	71,8	116,8	35,0	1,8	86,8	-6,1
Різні ділові, професійні та технічні послуги	461,4	12,0	119,5	316,0	16,0	108,3	145,4

Таблиця 2

Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами з країнами-найбільшими партнерами за I півріччя 2007 року порівняно з 2006 роком [6]

	Експорт		Імпорт		Сальдо
	млн.дол. США	у % до I півріччя 2006р.	млн.дол. США	у % до I півріччя 2006р.	
Всього	3834,2	108,0	1981,2	122,0	1853,0
Країни СНД	1616,2	94,8	330,2	113,2	1286,0
Білорусь	29,7	165,5	14,4	120,2	15,3
Казахстан	26,1	186,5	7,3	109,6	18,8
Молдова	23,4	167,4	13,1	101,0	10,3
Російська Федерація	1497,4	95,9	284,4	119,2	1213,0
Інші країни світу	2218,0	120,1	1651,0	123,9	567,0
Австрія	81,8	142,8	64,6	60,9	17,2
Бельгія	87,7	121,4	25,1	185,5	62,6
Кіпр	186,1	134,5	146,0	136,7	40,1
Німеччина	154,2	146,9	150,2	145,4	4,0
США	186,5	130,4	177,1	125,0	9,4
Швейцарія	135,1	80,7	71,7	91,5	63,4

Уповноважені банки зобов'язані викупувати цю іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України за дорученнями (заявками клієнтів на продаж валюти) і за рахунок резидентів з метою забезпечення виконання зобов'язань резидентів. Протягом 5-ти банківських днів обов'язковий продаж здійснюється за дорученням клієнта уповноваженому банку. Якщо протягом указанного терміну доручення не надійшло, то на шостий робочий день обов'язковий 50-відсотковий продаж здійснюється уповноваженим банком у примусовому порядку [8, с.194].

Слід проаналізувати, як норматив обов'язкового продажу впливає на деякі аспекти економічного середовища країни і на активність зовнішньоекономічних суб'єктів.

З одного боку, обов'язковий продаж 50% валютних надходжень сприяє випуску в обіг національної валюти, забезпеченої товарами, зменшенню доларизації та підвищенню керованості грошовим ринком, є одним з важливих чинників підтримання стабільності, а відтак і розвитку внутрішнього валютного ринку. Мінімально гарантований рівень пропозиції валюти на ринку, який забезпечується шляхом обов'язкового продажу, полегшує балансування попиту і пропозиції, що зменшує кількість та скорочує розміри дисбалансів між ними. Це позитивно впливає на очікування учасників ринку – банків та їхніх клієнтів – щодо можливості задоволення своїх потреб у придбанні валюти за прогнозованим курсом, волатильність якого значно зменшується [9, с. 44].

Окрім того, обов'язковий продаж є засобом поповнення міжнародних резервів Національного банку за рахунок сприяння стабільному рівню пропозиції валюти та її перевищенню над рівнем ринкового попиту. Зростання резервів, у свою чергу, збільшує їх співвідношення із грошовою базою. Забезпеченість національної валюти та вітчизняної монетарної системи загалом зміцнює довіру іноземних кіл до економіки України.

Обов'язковий 50%-вий продаж валютної виручки сприяє формуванню позитив-

ної динаміки реального ефективного обмінного курсу, розвитку зовнішньоекономічних відносин та підвищенню зовнішнього попиту на вітчизняну продукцію, а також є важливим чинником фінансової стабільності, збільшення реальних доходів населення, обсягів кредитування та інвестицій, зростання внутрішнього попиту і розвитку економіки. Підтримуючи стабільність номінального обмінного курсу, норматив обов'язкового продажу сприяє зниженню як інфляційних очікувань, так і фактичних темпів зростання цін. Тобто цей норматив сприяє не лише фінансовій стабільності, а й (через вплив на збільшення внутрішнього кінцевого та інвестиційного попиту) розвитку економіки та зростанню ВВП [9, с. 44].

З іншого боку, обов'язковий продаж є нормою обов'язкової дії, яка загалом звужує права певних суб'єктів ринкових відносин, зокрема одержувачів валютної виручки. З точки зору цілковито вільних ринкових відносин, тобто без обмежень, норма обов'язкового продажу потрібно було б скасувати. Обов'язковий продаж, як норма обов'язкової дії також обмежує права власників валютних надходжень – клієнтів комерційних банків, зокрема щодо зберігання цих надходжень у вигляді іноземної або національної валюти [9, с.45].

Крім того, ця норма призводить до збільшення пропозиції валюти на ринку, зростання обсягів її викупу центральним банком, що з одного боку, веде до збільшення резервів, поліпшення керованості номінального і реального курсів та інших позитивних для економіки наслідків, але з іншого – до збільшення емісії національної грошової одиниці, внаслідок чого можуть зрости інфляційні ризики та небезпека порушення фінансової стабільності.

Норматив обов'язкового продажу валюти може суттєво погіршувати бізнес-клімат в Україні порівняно з умовами ведення бізнесу в сусідніх країнах, де такий норматив реалізовано на ліберальніших принципах чи взагалі відсутній. Перевищення певної критичної межі існування вказаного нормативу може призвести до відпливу капіталу незадоволених підпри-

ємств та організацій у країни-сусіди зі сприятливішими умовами [9, с. 46].

Через ті та інші проблеми, в останні роки досить часто ставиться питання про те, чи необхідна Україні лібералізація діючої системи валютного регулювання, що насамперед буде стосуватися нормативу обов'язкового продажу валюти. Доцільно розглянути світовий досвід щодо цієї проблеми.

Якщо співставити режим валютного регулювання і контролю в Україні з практикою закордонних країн, то істотно ліберальніший режим характерний не тільки для розвинутих країн Європи й Америки, але і для Туреччини, Перу і ряду країн з перехідною економікою (зокрема: Чехії, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Казахстану й ін.), а практично повна його лібералізація зустрічається як у США, так і, наприклад, у Вірменії.

Взагалі становлення концепції єдиного ринку і поглиблення європейської інтеграції стало могутнім каталізатором процесу лібералізації у валютному регулюванні країн Європи. Очевидний прогрес у розвитку країн-членів ОЕСР привів до того, що валютний контроль практично у всіх його формах став розглядатися як пережиток минулого, атрибут відсталості і свідчення неефективності економічної політики. Однак численні кризи 90-х років змусили багатьох економістів і політиків переглянути своє відношення до валютного контролю. Цьому сприяв також досвід ряду країн: наприклад, Індії і Китаю. В даний час наявність тих чи інших обмежень на проведення валютних операцій є характерною рисою більшості країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою. Відповідно до результатів досліджень, проведених у 2000 році МВФ, у 41% з 185 країн існує законодавча вимога обов'язкового продажу експортного валютного виторгу. Найбільш великими представниками в даному списку є Китай, Бразилія й Індія.

У Китаї існує тверда вимога 100-процентного продажу валютного виторгу. Лише уповноважені національні підприємства можуть залишити у своєму розпорядженні 15% обсягу зовнішньоторговельно-

го обороту попереднього року. Іноземні підприємства можуть не продавати експортний виторг, якщо її розмір не перевищує нормативи розміру валютних рахунків, установлені грошовою владою Китаю; в іншому випадку надлишок повинний бути проданий авторизованим банкам. Однак настільки тверді вимоги, як показує практика, нітрохи не бентежать експортерів і не є перешкодою на шляху економічного розвитку країни: обсяг зовнішньої торгівлі Китаю стабільно росте (при цьому настільки ж стабільно спостерігається профіцит торгового балансу).

Після кризи 1999 року економічна ситуація в Бразилії виправилася. Проте вимога обов'язкового продажу валютного виторгу тут як і раніше зберігається: даний факт зв'язаний з високою вартістю обслуговування зовнішнього боргу і необхідністю відновлення рівня золотовалютних резервів.

Грошові влади Індії відзначають необхідність забезпечення максимальної підтримки національним експортерам. Однак навіть у таких умовах вимога обов'язкового продажу частини валютного виторгу не знята. Експортерам дозволено залишати у своєму розпорядженні не більш 50% валютного виторгу і зараховувати їх на валютні рахунки в банках Індії. Лише підприємства, цілком орієнтовані на експорт, і виробники електронних компонентів і програмного забезпечення можуть залишати до 70% валютного виторгу. [10, с. 7]

Представляється, що застосування валютних обмежень і валютного контролю має особливу актуальність у країнах, економіка яких перебуває в стадії ринкової трансформації, оскільки ринкові інструменти валютного регулювання в цих країнах ще тільки починають формуватись. Таким чином, у теперішній перехідний період застосування ряду валютних обмежень в Україні є об'єктивно необхідним.

Ґрунтуючись на наведеному аналізі, можна дістати певних висновків:

1. Головним інструментом при здійсненні регулятивних дій в сфері валютних розрахунків в Україні залишається валютний контроль, спроможний за допо-

могою наявного комплексу заходів вирішувати завдання, що стоять нині перед економікою України. Валютний контроль забезпечує поступовість економічного піднесення та переходу до ринкової економіки, сприяє стабілізації потоків заощаджень резидентів на етапі, коли довіра до валютної політики ще не зміцніла.

2. Система валютного регулювання і контролю може бути посилена з погляду ефективності декількома способами.

по-перше, правила режиму валютного контролю повинні бути викладені в систематичній чіткій формі, тобто у формі, що виключає множинність тлумачень;

по-друге, режим валютного контролю по можливості не повинний створювати істотних труднощів для легальної комерційної діяльності законотворчих господарчих суб'єктів.

3. Діючи на сьогоднішній день система покарань за недотримання норм валютного законодавства далека від оптимальної. Назріла необхідність її перегляду. Жодна система валютного контролю не стане ефективною, поки санкції за порушення валютного законодавства не зможуть бути впевнено застосовані. Тому влада повинна переглянути порядок застосування і міри відповідальності, для того щоб поліпшити їх застосовність.

4. Разом з тим система валютного регулювання і валютного контролю України повинна бути переглянута у бік максимального спрощення. Причини криються не тільки в обмеженій ефективності багатьох використовуваних мір, але й у значних витратах на зміст системи (включаючи в тому числі й упущеній вигоді господарчих суб'єктів).

Література

1. Костюченко О.А. Банківське право. Київ: "АСК", 2001.
2. Блащук Ю.О. Валютний контроль: міжнародний досвід і національні тенденції. // Вісник НБУ. – 2001. – №4. – с. 28-30.
3. Зовнішня торгівля товарами // Електронний ресурс. – Офіційний сайт Держкомстату України. – <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Дата доступу 02.11.2007
4. Блащук Ю.О. Комерційний банк як агент валютного контролю. // Фінанси України. – 2004. – №4. – С. 138-141.
5. Структура експорту – імпорту послуг за I півріччя 2007 року // Електронний ресурс. – Офіційний сайт Держкомстату України. – <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Дата доступу 04.11.2007
6. Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами з країнами-найбільшими партнерами за I півріччя 2007 року // Електронний ресурс. – Офіційний сайт Держкомстату України. – <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Дата доступу 04.11.2007.
7. Береславська О. Тенденції розвитку фінансових ринків у 2002 році та їх вплив на економіку України. // Вісник НБУ. – 2003. – №2. – С. 54-55.
8. Банківські операції. / Под ред Мороза А.М. – Київ: КНЕУ, 2000.
9. Боровець В. Дату відліку змінити не можна. // Дебет-Кредит. – 2003. – №10. – С.44-46.
10. Декрет Кабінету міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" № 15-93 від 19.02.1993.

Статья поступила в редакцию 16.01.2008